

Ю.А. ЧЕБОТАРЬОВА,
кандидат юридичних наук
(Донецький державний університет управління)

ЖІНКИ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Ключові слова: *правовий статус жінок, позбавлення волі, ув'язнення, пенітенціарна система, відбування покарання, вагітні жінки, жінки з дітьми.*

Постановка проблеми. Втілюючи в реалії заходи що наближають Україну до членства з Європейським Союзом (за умови підписання 28–29 листопада 2013 р. Угоди про асоціацію України з ЄС), наша держава зробила вагомі кроки з приведення національного законодавства у відповідність до основних міжнародно-правових актів та рішень Європейського суду з прав людини, й особливої уваги з такої діяльності потребують нормативно-правові акти, які регламентують права, свободи, законні інтереси людини і громадянина в Україні взагалі та окремих категорій осіб – особливо. Мова йде про правовий статус жінок, які перебувають в місцях позбавлення волі.

Питання процесу реформування та модернізації Державної кримінально-виконавчої служби України, закріплення міжнародних норм та стандартів в цій сфері, відстоювання прав жінок, що відбувають покарання, неодноразово обговорювалися на рівні представників законодавчої влади, інформаційно-консультативних центрів, громадських організацій.

Ініціативи, пов'язані з правами жінок, становища жінок та матерів з дітьми, які перебувають в ув'язненні, шляхи вдосконалення та гуманізації системи відбування покарання завжди підтримувалися парламентським Комітетом з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, підкомітетом з між-

народно-правових питань і гендерної політики.

22 січня 2013 року під час прес-конференції, присвяченої візиту без попередження Уповноваженого з прав людини Валерії Лутковської та її Представників до Центру клінічної лікарні «Укрзалізниця» м. Харкова, Омбудсман зазначила, що «... питання утримання жінок та дітей у місцях позбавлення волі стануть пріоритетними в нашій діяльності на 2013 рік» [1].

Таким чином, чисельний показник заходів, на яких обговорюються питання поводження з ув'язненими жінками, проблемні аспекти щодо відсутності спеціально проєктованих для жінок, з урахуванням їх спеціальних потреб, базованих на фізіологічних та соціальних відмінностях, місць позбавлення волі; незабезпечення відповідного рівня санітарних норм, гендерної рівності – свідчить про глобалізацію та насущність тематики захисту прав жінок в місцях позбавлення волі.

Стан дослідження. Проблемні аспекти правового статусу осіб позбавлених волі взагалі, в тому числі певних їх категорій, й особливо її жіночого контингенту завжди носили актуальний характер і були підґрунтям для наукових досліджень вчених-пенітенціаристів А.І. Зубкова, О.С. Міхліна, А.Е. Наташева, М.П. Мелентьєва, П.Г. Пономарьова, Г.О. Радова, А.С. Ременсона, В.І. Селіверстова, М.О. Стручкова, В.П. Севастьянова, В.М. Трубникова, І.В. Шмарова та ін. Беручи до уваги, що на

сьогодні зазначене питання не є вирішеним як у загальному контексті, так і стосовно її незначної частини – ув'язнених жінок, а необхідність подальшого реформування національного законодавства із зазначених вище питань підтверджено Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» [2], зазначені обставини обумовлюють актуальність теми дослідження.

Мета цієї статті – визначити шляхи реформування кримінально-виконавчого законодавства України в контексті міжнародно-правових актів, що регламентують перебування жінок та їх дітей в місцях позбавлення волі, дотримання їх прав, свобод, законних інтересів.

Виклад основних положень. В усіх пенітенціарних системах світу жінки складають незначну частину ув'язнених і Україна не є виключенням. Однак останнє десятиріччя питанням перебування жінок в ув'язненні, умовам їх тримання, вдосконаленню та гуманізації системи відбування покарання щодо жінок як специфічної групи, яка потребує особливого захисту і ставлення, наданий міжнародний наголос. Якщо узяти середні показники в пенітенціарних системах світу, то частка жінок, які тримаються в місцях позбавлення волі, складає від 2% до 8% від загального числа засуджених. Як свідчать численні кримінологічні та пенітенціарні дослідження, в більшості країн жінки потрапляють у місця позбавлення волі за насильницькі злочини, пов'язані з порушенням права власності або з наркотиками. Якщо жінка вчиняє насильницький злочин, то часто він направлений на когось їй близького. Багато хто з тих жінок, що знаходяться в колоніях, – матері-одиначки, у більшості з них є на утриманні діти. Жінки з меншою ймовірністю вчиняють повторні злочини, і від 1/3 до 2/3 з них були жертвами фізичного або сексуального насильства ще до надходження в колонію [3, 48].

Проблеми у відбуванні жінками покарання у вигляді позбавлення волі, дотримання їх прав, свобод, законних інтересів існують і в Україні.

Отримана на сайті пенітенціарної служби інформація дає можливість оцінити, що за останнє десятиріччя в Україні частка ув'язнених жінок від загальної кількості засуджених складає біля 5–6%, і їх чисельність щороку повільно зменшується [4]. Таким чином, переважну кількість ув'язнених в Україні становлять чоловіки, у зв'язку з чим тюремна система держави розрахована саме на їх утримання, тому і відображає чоловічий погляд на чоловічі проблеми в ув'язненні.

Засуджені до позбавлення волі жінки в Україні тримаються в 13 виправних колоніях, одному виправному центрі для дорослих жінок та в одній виховній колонії для неповнолітніх і жодна з них належним чином не пристосована для потреб ув'язнених жінок. Як зазначила голова підкомітету з міжнародно-правових питань та гендерної політики Олена Бондаренко під час круглого столу на тему «Бангкокські правила на захисті прав ув'язнених жінок», який відбувся 22 листопада 2012 р., «на сьогодні в пенітенціарній системі України відсутні спеціально проєктовані наново для жінок установи відбування покарання; жіночі спеціальні потреби, з урахуванням фізичних і соціальних відмінностей, не знаходять відображення в архітектурі і організаційній структурі місць позбавлення волі; не всі жіночі колонії забезпечують відповідного рівня санітарні норми; якщо жінки в ув'язненні навіть і розглядаються як специфічна група, яка потребує особливого захисту і особливого ставлення, цей розгляд не відображає гендерної рівності» [5]. Беручи до уваги, що жінки відіграють особливу роль у збереженні сім'ї, в процесі відбування покарання у вигляді позбавлення волі, необхідно вживати спеціальних заходів, котрі б забезпечували засудженим жінкам збереження змістових контактів зі своїми дітьми та членами ро-

дини. Більш того, якщо йдеться про малолітніх дітей, то ця проблема вимагає найпильнішої уваги і вирішення. В реалії, оскільки тюремних установ для жінок є набагато менше, то жінок-злочинців часто поміщують в місця позбавлення волі далеко від дому, що веде до обмеження їх контактів зі своїми сім'ями або взагалі їх припиненню.

Що ж до вагітних жінок, то їм покарання у вигляді позбавлення волі може бути призначено тільки за повної відсутності якоїсь альтернативи. Якщо ж цього ніяк неможливо уникнути, то на час вагітності і годування дитини в умовах колонії їм слід створювати особливі умови тримання (побутового та медичного характеру, санітарні та стосовно харчування). Особливо обережно слід вирішувати питання, пов'язані із застосуванням яких-небудь режимних обмежень у процесі пологів. На наш погляд, повинен завжди дотримуватися один важливий принцип – жодна майбутня мати не повинна народжувати дитину в умовах фізичної ізоляції від суспільства.

Залишається недостатньо врегульованим питання забезпечення реалізації дотримання прав жінок на отримання державної допомоги сім'ям з дітьми. Специфіка діяльності слідчих ізоляторів та будинків дитини при виправних колоніях, а також правовий статус дітей, які до них влаштовані та утримуються разом із матерями, не враховані у низці нормативно-правових актів з питань соціального захисту дітей, а органи соціального захисту по різному тлумачать положення цих актів і навіть відмовлять в оформленні допомоги.

Не можна погодитися з достатністю норм належності речового майна для засуджених жінок, які відбувають покарання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, затверджених наказом Міністерства юстиції України 20 лютого 2012 р., якими передбачено кількісний показник предметів нижньої білизни на рівні двох штук зі строком носіння у 2 роки.

Специфічність категорії засуджених (емоційна враженість, неусвідомлення переживань на рівні підсвідомого, сугестивність, властиву жінкам різного віку та стану), потребує особливого механізму подолання негативних наслідків покарання, досягнення мети виправлення, а відповідно, як загальної особливої підготовки персоналу установ відбування покарання, так і наявності в їх штаті спеціалістів особливої направленості.

Певної уваги персоналу колонії слід надавати питанням, пов'язаним з підготовкою засуджених до повернення у суспільство. Багато хто з них не може повернутися в свої сім'ї через те, що знаходилися в місцях позбавлення волі. І в цьому плані їм повинна бути надана допомога в трудовому і побутовому влаштуванні, щоб вони могли з перших днів перебування на волі вести самостійний спосіб життя. Що стосується діяльності держави в цьому питанні, то його вирішення в сучасних умовах вимагає особливої уваги. Беручи до уваги, що реабілітаційні установи для звільнених осіб утримуються за рахунок благодійних організацій, їх кількість мізерна і перебувають в них здебільшого особи чоловічої статі, реабілітаційні центри для жінок майже взагалі відсутні, питання ресоціалізації жінок повинно бути взято державою під особливий контроль.

Прагненню дотримання правового статусу жінок, позбавлених волі, багато уваги приділяється і в міжнародних документах. Так, у ст. 2 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок підкреслюється: «Країни учасниці засуджують всі форми дискримінації жінок і згодні без зволікання і з використанням всіх придатних засобів почати проводити політику ліквідації дискримінації жінок, для чого зобов'язалися: а) включити принцип рівності чоловіків і жінок в свої національні конституції і інші відповідні закони, якщо він туди ще не включений, і забезпечити законодавчим шляхом і іншими відповідними заходами практичну реалізацію

цього принципу; b) прийняти відповідне законодавство і інші заходи, у тому числі і необхідні санкції, якщо такі знадобляться, забороняючі будь-яку дискримінацію жінок; c) встановити в законодавчому порядку захист прав жінок на рівній підставі з чоловіками і забезпечити за допомогою компетентних державних органів правосуддя і інших державних установ ефективний захист жінок від будь-яких актів дискримінації; d) відмовитися від участі в будь-якому акті або практиці дискримінації жінок і забезпечити роботу органів державної влади і інститутів відповідно до даного зобов'язання; e) вжити всіх необхідних заходів для ліквідації дискримінації жінок з боку будь-якої особи, організації або підприємства; f) вжити всіх необхідних заходів, у тому числі і законодавчі, для зміни або відміни існуючих законів, положень, звичаїв і практики, які направлені на дискримінацію жінок; g) відмінити всі національні норми, забезпечені правовою санкцією, які містять положення про дискримінацію жінок» [6]. Правило 23 Мінімальних стандартних правил поведження з ув'язненими свідчить: «1. Жіночі заклади повинні мати у своєму розпорядженні особливі приміщення для догляду за вагітними жінками і матерями-годувальницями. Там, де це можливо, слід піклуватися про те, щоб пологи відбувалися не в тюремній, а в звичайній обстановці. Якщо ж дитина народжується у в'язниці, то про цю обставину не слід згадувати в свідомстві про народження. 2. Там, де матерям, позбавленим волі, дозволяється залишати немовлят при собі, слід передбачити організацію ясел, що мають у своєму розпорядженні кваліфікований персонал, куди дітей слід передавати в той період, коли вони не користуються турботою, а можуть знаходитися під опікою матері» [7]. Зі змісту наведених міжнародних документах вбачається відсутність акценту на діапазоні потреб, характерних для дорослих і неповнолітніх жінок-ув'язнених, а також не розглядаються потреби на інших етапах

кримінального судочинства, що свідчить про їх загальновизначений характер.

Особливу увагу необхідно приділити Бангкокським правилам, які були схвалені Генеральною Асамблеєю ООН в грудні 2010 р. Ці правила є першою комплексною міжнародною ініціативою привернути увагу та запропонувати напрями забезпечення потреб жінок та дівчат в системі кримінального судочинства. Вони детально доповнюють Стандартний мінімум Правил поведження з ув'язненими і стосуються не лише пенітенціарних установ, але й усіх категорій жінок, позбавлених волі, а також жінок, які проходять у кримінальних або цивільних справах, ще не засуджених чи вже засуджених [8]. Деякі положення Бангкокських правил в Україні більш-менш дотримуються. Зокрема, це стосується жіночого персоналу під час оглядів тощо, інші – не закріплені в законодавстві України взагалі (наприклад, заодо жінок з дітьми, які потрапляють в місця позбавлення волі). Але не дивлячись на те, що з юридичної точки зору цей документ не зобов'язує державу вживати певних заходів щодо приведення національного законодавства у відповідність з цими Правилами, але як документ Організації Об'єднаних Націй, що має рекомендаційний характер і намагається допомогти державі змінити ситуацію на краще, може бути визнаний невід'ємною частиною нормативних актів пенітенціарної служби України, що дасть нам можливість реально говорити про гуманізацію здійснення покарання, про наданий шанс розпочати на волі нове життя.

На сьогодні, схвалена указом Президента України Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України та передбачені цим документом заходи щодо наближення української пенітенціарної системи до європейських стандартів, вирішенню нагальних проблем ув'язнених жінок майже не торкається. Це питання в даному документі згадується лише один раз і лише у контексті необхідності вирі-

шення питання стаціонарного лікування засуджених жінок у закладах охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України, а механізми забезпечення особливих потреб як ув'язнених матерів з дітьми безпосередньо, так і позбавлених волі жінок взагалі не прописані зовсім. Таке ставлення до зазначеної проблеми може благі наміри реформування звести нанівець, а сам процес – вважати бездієвим.

З урахуванням викладеного можна дійти наступних висновків:

Питання, які стосуються перебування жінок та дітей в місцях позбавлення волі, потрібно вирішувати на законодавчому рівні, залучаючи до цього процесу не лише державні органи пенітенціарної системи, а й органи пенсійного забезпечення та соціального страхування, органи, що опікуються дитячими закладами, будинками дитини, відповідні фінансові установи, заклади охорони здоров'я та ін., що дозволить вирішити наявні проблеми в сукупності і довгостроково.

Необхідно забезпечити практичне впровадження в Україні Правил ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила), що дозволить реально підвищити рівень гуманізації системи виконання покарання.

Хочемо зазначити, що це дослідження торкнулося лише невеликої низки проблемних питань правового статусу жінок, позбавлених волі, а у висновках запропоновані заходи загального характеру. Все це лише свідчить про глобальність питання не лише для жінки, як особистості, що потрапила у скрутне становище, а і для суспільства, членом якого вона є та членів якому вона народжує навіть перебуваючи в місцях позбавлення волі, та необхідність проведення копійткої роботи в цьому напрямку безпосередньо державними органами, правозахисними та громадськими організаціями.

Список літератури:

1. *Офіційний сайт* Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua/index.php
2. *Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України*, схваленої Указом Президента України 08.11.2012 року № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. *Жінки в ув'язненні* // Видання громадської правозахисної організації «Донецький Меморіал» в рамках проекту «Підвищення рівня захисту прав ув'язнених жінок» / [за ред. О. Букалова]. – Донецьк, 2012. – 99 с.
4. *Офіційний сайт* пенітенціарної служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>
5. *Круглий стіл* на тему «Бангкокські правила на захист прав ув'язнених жінок» 22 листопада 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/publish/article.jsessionid=3D29B7DC70051712DA525CF41BF9E48B?art_id=47628&cat_id=45376
6. *Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207
7. *Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212
8. *Реформування пенітенціарної системи та гендер: оновлення щодо Бангкокських правил*. Посібник з реформування сектору безпеки та гендеру [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: http://www.dcaf.ch/content/download/108464/1672801/file/Gender_annex_Ukr.pdf

РЕЗЮМЕ

В статье на основе анализа правового статуса женщин лишенных свободы в Украине, дается общее представление о несоответствии норм национального законодательства по этому вопросу основным международно-правовым актам, доказывается необходимость реформирования уголовно-исполнительного законодательства, проведения кропотливой работы в этом направлении непосредственно государственными органами, правозащитными и общественными организациями.

SUMMARY

The analysis of the legal status of women deprived of their liberty in Ukraine, gives an overview of non-compliance of national legislation on this major international legal acts, proves the need for reform of the penal legislation of hard work in this regard directly to government agencies, human rights and civil society organizations.

*Рекомендовано кафедрой кримінального
та адміністративного права*

Подано 31.10.2013.